

УДК 94(477)«1945/1964»

П. В. Киридон

СИСТЕМА ПІЛЬГ І ПРИВІЛЕЇВ ЯК ОРГАНІЧНА СКЛАДОВА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1945 – 1964 РОКІВ

Дано характеристику преференцій партійно-державної номенклатури Української РСР, котрі використовувалися нею в 1945 – 1964 роках, розкрито характерні особливості привілейованого статусу управлінців та показано систему пільг, які виокремлювали становище номенклатури республіки в повоєнній країні.

Ключові слова: Українська РСР, партійно-державна номенклатура, преференції, пільги, привілеї.

Повоєнна республіканська номенклатура відрізнялася більшою, ніж у попередні роки, свободою дій, що базувалася на деякому послабленні контролю з боку центру, зменшенні загрози репресій та покарань за зловживання владою. Привілеї й пільгові надбання, поряд із переконанням у винятковому праві на необов'язкове дотримання законів і правил, диктували номенклатурникам такі норми поведінки, котрими він демонстративно стверджував статус носія влади.

Особливістю радянсько-партійного апарату було небажання працювати на повну силу без мотивації особистих або кланових інтересів. До 1953 року зовнішньою спонукою роботи номенклатурника був переважно страх перед репресіями. Пізніше, за умови припинення цієї загрози, працю чиновництва стимулювали системою привілеїв і пільг, що супроводжувалося розширенням допуску управлінців до матеріальних вигод.

Соціальні переваги партійно-державної номенклатури республіки в 1945 – 1964 роках стали органічною рисою політичного режиму. Спираючись на чиновницько-апаратні структури, влада всіляко заохочувала привілейоване становище функціонерів, оскільки цим умотивовувалася підтримка останніми того курсу, який утілювала в життя Комуністична партія.

Верства управлінців Української РСР вирізнялася в суспільстві надзвичайним статусом. Номенклатурні працівники постійно турбувалися про збереження привілейованого стану, створили для себе завищені порівняно з пересічними громадянами норми матеріального та фінансового забезпечення. Преференції апаратників не афішувалися, однак трактувалися як природний супровід їхньої

належності до правлячих груп. Служіння народові, котрому нібито присвячували життя функціонери, передбачало компенсаційні елементи забезпечення останнім поліпшених умов життя.

Бажання апаратників мати привілеї в умовах номенклатурної системи часто виливалося в малоконтрольоване зловживання владою та сповідування неписаного правила першочергового користування суспільним багатством. Як природний додаток до управлінської роботи партійно-державна номенклатура підтримувала та розвивала розгалужену систему пільг. Ранжуючись залежно від посад і управлінських рівнів, чиновники одержували преференції матеріально-фінансового порядку (зарплата з різного роду доплатами, поліпшені норми харчування та соціального забезпечення, турбота про лікування та оздоровлення, належна організація відпочинку тощо), користуючись благами життя понад норми для пересічних громадян.

Цей елемент номенклатурного функціонування був своєрідною платою політичної верхівки за лояльність управлінської верхівки, виступав специфічною формою розподілу влади, причетність до котрої розглядалася як особливе право користуватися суспільними ресурсами.

Ідеалу соціальної справедливості, декларованої більшовиками з перших років перебування при владі, практично не було досягнуто ні в правовому, ні у фактичному сенсі. Однією з ознак відступу від марксистських принципів розбудови суспільства рівних громадян стало виокремлення в тоталітарній державі касти управлінців, котрі відразу підносили себе надзвичайним, особливим, винятковим статусом. Лише на словах залишаючись «слугами народу», номенклатурні функціонери насправді постійно турбувалися понад усе про збереження свого привілейованого стану в соціалістичній державі.

Власні привілеї та пільги більшовицькими управлінцями було сприйнято як здобуток революції. Ними було створено систему переваг, котра не лише всебічно насичувала життєві потреби чиновників, а й фактично вивищувала їх над населенням. Відтак демонструвався дійсний порядок у країні диктатури партії. Склавши окрему соціальну групу, ті, хто захопив владні крісла, наділили себе вищими правами на користування суспільними матеріальними благами та послугами. Навколо них гуртувалися подібні, потенційні претенденти на обмежений доступ до національного багатства. Формувалася система, названа М. Афанасьєвим номенклатурним соціальним контрактом: «керуючі одержували ренту, а керовані (за факт терплячого ставлення до цього) – користування державними послугами в соціальній сфері й можливість привласнювати народне добро на певних («своїх») підприємствах. Діяло правило «Треба ділитися!» [2, с. 168].

Гарантування преференцій управлінців становило невід'ємну частину тоталітарної номенклатурної політичної системи СРСР [8; 9; 10; 11]. По-справжньому ніхто не зазіхав на обмеження споживацьких можливостей владних одиниць, не відважився замахнутися на узурповане номенклатурою «право жити краще».

Рівень апаратної посади не тільки визначав соціальний статус, доважок привілеїв і пільг носія звання, а й передбачав потенційні можливості зловживання службовим становищем, адже дієвого механізму протидії цьому явищу тоталітарна система не виробила. Безвідмовно діяла й така властива

недемократичному суспільству традиція, як неписане право першочергового забезпечення благами саме управлінців. Отже, питання про пільги та привілеї номенклатури варто розглядати у взаємозв'язку з проблемою зловживань, що їх коїли функціонери-управлінці.

Преференції апаратникам було надано у перші роки радянської влади. Надалі їх ретельно охороняли. Відомий радянолог А. Авторханов підрахував, що у 1935 році в СРСР робітник одержував у середньому 1,8 тис. крб. на рік, а секретар райкому (разом із доплатами) – близько 45 тис. крб. [12, с. 202-205] (у 25 разів більше). Попри ймовірне завищення наведених цифр, помітний відрив у зарплаті між чиновниками й пересічними трудящими зберігався завжди. За цим показником найперше вимальовувалися переваги номенклатури в комуністичному суспільстві. Інші привілеї були похідними.

Пільги номенклатури зумовлювалися наближеністю верстви до влади, яка перетворилася на засіб одержання наднормових матеріальних благ. Для реалізації цього було вибудовано систему зверхності чиновництва, котра мала плекати особисту зацікавленість управлінця в збереженні та зміцненні політичного режиму, цинічний інтерес щодо збереження особливого власного становища. Забезпечення пільгами управлінців набуло системного характеру. Різноманітні переваги номенклатури (як офіційні, так і приховані та незаконні) доволі швидко перетворилися на звичний атрибут життя «владу їмущих».

Сповідуючи на словах етику егалітаризму, більшовики не комплексували, коли відійшли від ідей зрівнялівки заради досягнення кращого становища елітних груп [8, с. 160]. При цьому радянські можновладці не переймалися моральною стороною питання. Номенклатура в комуністичній системі власне владу вважала рівнозначною володінню, використанню й розпорядженню національними ресурсами, запровадивши правило: «Маєш владу – маєш привілеї, маєш власність» [4, с. 207].

Номенклатура принципово виокремлювала себе не тільки з-поміж пересічних громадян, а й однопартійців «без портфелів». Привілеї комітетського корпусу партії робили його фактично незалежним від рядових комуністів. Останні не могли навіть виключити з партії апаратника, оскільки статутні норми вимагали на те згоди 2/3 членів пленуму відповідного комітету [1, с. 168]. Номенклатура часто задовольняла власні потреби, демонстративно ігноруючи запити громадян. По завершенні війни такий стан справ особливо принижував населення знекровленої країни, адже звичайні матеріальні блага були глобальною проблемою, йшлося про забезпечення елементарним: їжею, житлом, одягом. Однак у недостатній увазі до інтересів громадян номенклатурники вбачали принциповий чинник власного всевладдя. Система привілеїв, як вона склалася, екстраполювалася практикою нерівності громадян, культивувалася режимом на всіх рівнях взаємин влади з народом.

Рівень життя соціальних груп визначався їхнім становищем у суспільній структурі, де шаблі було розписано: вищий – для головної номенклатури, нижче були управлінці середньої ланки і т. д. Етакратія (правлячі прошарки, які монопольно розпоряджалися державною власністю) посіла найкращі місця серед тих, хто мав привілейований статус. Далі розташувалися менш привілейовані, проте такі, яким (разом із сім'ями та нащадками) гарантувалися пільги й належне матеріальне забезпечення [7, с. 58-59]. Вочевидь, за обсягом доступу до привілеїв і

слід визначати дійсне місце того чи іншого управлінця в номенклатурній схемі: чим більші можливості – тим вищий начальник.

Серед ознак привілейованості номенклатури пріоритетним було фінансове забезпечення, яке після війни передбачало кілька рівнів: заробітну платню, «тимчасове грошове постачання» та «спеціальне забезпечення». Певний час функціонувала система безплатного відпуску продовольства, видачі грошово-продовольчих і промтоварних «лімітів» номенклатурним працівникам. Від 1948 року цей порядок було скасовано. Натомість запроваджувалося тільки «тимчасове грошове постачання» як додаток до зарплати чиновникам. Воно становило 2-3 посадові оклади щомісяця, не обкладалося податком та навіть не обліковувалося при сплаті партійних внесків. Пересічним громадянам подавалась інформація тільки про зарплату чиновників, а не про весь оклад. Тому вважалося, що фінансування апаратника є близьким до забезпечення робітників і службовців, хоча реальні умови життя номенклатури переважали побут інших громадян [11].

Після завершення війни в УРСР діяло правило, відповідного до яким «тимчасове грошове постачання» одержували чиновники згідно зі списками. До першого з них (реєстр ЦК КП(б)У) потрапила 261 особа: 6 чоловік одержували потрібні доплати, решта – від 1,0 до 2,9 окладу. Список № 2 (урядовий) уключав 273 радянських керівники, серед котрих 35 осіб одержували по 3, решта – по 1,0 – 2,5 окладу на місяць. Аналогічні переліки осіб на це постачання вклучали обласних номенклатурних управлінців, а також господарських і кооперативних діячів (списки №№ 3 – 5). Норма поширювалася на газетярів та керівників видавництва і навіть шоферів керівництва ЦК, Ради Міністрів та Верховної Ради. Також було складено реєстри апаратників усіх рівнів (від міністрів до їхніх консультантів), котрим належало надавати фінансову підтримку на лікування. Окрім того, у центрі й на місцях з'явилися спеціальні магазини закритого типу, в яких обслуговувалися тільки номенклатурні працівники [22, арк. 2-5, 9-101, 246-252, 257-264].

У квітні 1956 року практику виплати «тимчасового грошового постачання» було закріплено постановами ЦК і Ради Міністрів УРСР. Відтоді доплати мали фіксовані розміри. Скажімо, члени, кандидати в члени Президії й секретарі ЦК КПУ одержували 5 – 7 тис. крб., керівні працівники обласного масштабу та низки центральних відомств – 1,3 – 6,0 тис. крб. [24, арк. 9-104].

1 лютого 1957 року «тимчасове грошове постачання» скасовувалося. Замість цієї форми встановлювалися нові посадові оклади партійно-державним чиновникам. Керівний склад обкомів, міськкомів і ЦК КПУ мав їх у межах 3,4 – 6,3 тис. крб. Президія ЦК затвердила (діяв такий порядок партійного схвалення рішень уряду) проект постанови Ради Міністрів про нові розміри зарплати номенклатурних працівників. Скажімо, голова уряду мав оклад 7,0 тис., заступник міністра – 3,5 тис. крб. [24, арк. 29-32, 38-42] Таким чином, зарплата номенклатурних чинів у повоєнні часи, на відміну від пересічних працівників, постійно зростала. У середині 1950-их років вона подвоїлася від рівня 1947 року.

Спроби обмежити привілеї номенклатури час від часу відображалися в рішеннях ЦК, котрі потім (на відміну від вищеперелічених – секретних – постанов) усіяко пропагувалися ЗМІ. Такий крок було здійснено 1952 року, коли Політбюро ЦК ВКП(б) скоротило оклади та грошове утримання функціонерів різних ланок, започаткувавши нові «тимчасові» ставки з огляду на те, що

дешевшали товари масового споживання. Відтоді члени Політбюро, секретарі ЦК, заступники голови Ради Міністрів СРСР замість 20 тис. одержували 8-12 тис. крб., причому оклад залежав від кількості членів сім'ї кожного. Членам ЦК ВКП(б), міністрам і керівникам центральних апаратних структур замість 15 тис. платили 6-9 тис. крб.[12, с. 402]. Відповідним чином реагували обласні та районні управлінські структури, зменшивши грошові виплати чиновникам. Проте загальний рівень матеріального стимулювання управлінців не постраждав – було збільшено «тимчасове грошове постачання».

Заробітна плата секретарів первинних парторганізацій, як правило, була нефіксованою, визначаючись окладом керівника підприємства (80 – 85%) або показником виконання виробничого плану [24, арк. 1, 4]. Але й там діяло «тимчасове грошове постачання», аби гарантувати високий рівень доходів партійному функціонеріві.

Прихід до влади «колективного керівництва» ознаменувався ухвалою Президією ЦК КПУ (хоча питання фінансів контролювалося центральними органами) постанов про додаткове грошове забезпечення членів Президії, секретарів ЦК, керівників партійних і радянських органів. Належні кошти йшли на зарплату апаратників ЦК КПУ і ЛКСМУ, редакторів республіканських та обласних газет, обкомівських керівників, секретарів міськкомів і райкомів, працівників Ради Міністрів, міністерств і відомств, інших чиновників[14, с. 114].

Повні дані про зарплату управлінців не афішувалися, тому важко навести достеменні факти про їхнє фінансове забезпечення. Проте відомо з ксерокопії партійного квитка першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, опублікованої в одній із книг [6, с. 332], що його оклад 1954 року дорівнював 8 тис. крб. на місяць. Секретарі ЦК КПУ одержували 7 – 7,5 тис. крб., заступник голови Ради Міністрів УРСР – 7 тис. крб. [19, арк. 262-264] 1959 р. ставки зарплати (без доплат) становили: у секретарів райкомів (залежно від категорії району) – 1,3-1,5 тис. крб., у завідувачів відділів – 950 – 1000 крб., у інструктора, пропагандиста – 850-950 крб. Голова райвиконкому мав 850 – 950 крб., його заступник – 740-760 крб. [25, арк. 78].

Піклувалися й про родини номенклатурних працівників. Коли, наприклад, останні їхали навчатися в партійні чи радянські школи, за місцем їхньої колишньої роботи (за рахунок коштів облвиконкомів і уряду) для сімей зберігалися грошові та продовольчі дотації [23, арк. 19-22].

Знаменно, що помітні «стрибки» в підвищенні грошового забезпечення номенклатури припадали на кризові для влади моменти. Так, по смерті Й. Сталіна, після усунення Л. Берії, по закінченні червневих (1957 рік) подій партійним і радянським чиновникам справно збільшували заробіток [15, с. 9]. Це було схоже на плату за підтримку ними керівництва.

Водночас середньомісячний заробіток населення залишався низьким. В Українській РСР 1957 року голова колективного господарства одержував (залежно від категорії) 920 – 3,5 тис. крб. Колгоспник заробляв 150 – 530 крб.[23, арк. 116]. Задля визначення дійсного фінансового забезпечення громадян треба зазначити масштаб тодішніх цін. Навесні 1959 року в державній торгівлі картопля коштувала 93 копійки, м'ясо – 13 – 15 крб. (кілограм), молоко – 2,5 крб. (літр), яйця – 8 крб. (десяток) [23, арк. 82].

Упровадження реформ в останній період правління М. Хрущова теж лицемірно обставлялося фінансовим зацікавленням функціонерів. 1961 року апаратним працівникам підняли зарплату в 2 – 2,5 разу. Крім того, керівникам увели надбавки на «представницькі витрати» (офіційні банкети, наради, збори тощо), котрі становили 30 – 35% зарплати [8, с. 60-61]. Загалом оклади відповідальних працівників комітетів партії та виконкомів рад відбирали до 80-85% витрат на утримання апаратів [24, арк. 4]. У 1963 році місячний фонд зарплати партпрацівників УРСР сягнув 4,75 млн. крб. [22, арк. 4], що майже на 40% переважало їхнє фінансове забезпечення на початку 1950-их років. Варто покликатися на думку О. Штейнле, котрий твердить, що розрив рівня добробуту номенклатури та пересічних громадян сягав 10-30 разів [29, с. 15].

Частина зарплати від 1950-их років номенклатура одержувала в інвалютних карбованцях («сертифікатах»), котрі приймалися в спеціальних магазинах «Берізка» (в УРСР – «Каштан»). Імпортні промтовари продавались апаратникам через спецрозподільники, за цінами вітчизняних аналогів. Потім до 60% придбаного таким шляхом опинялося на «чорних ринках», приносячи номенклатурі неофіційні доходи [8, с. 15].

Утримання партійного апарату не обмежувалося коштом власних надходжень ВКП(б) / КПРС, воно значним чином лягало на Державний бюджет. У 1962 році доходи української партійної організації становили 28 млн. 580 тис. крб., а витрати – 57 млн. 748 тис. крб. [21, арк. 6] Таким чином, 29 млн. 168 тис. крб. (50,5%) витратного бюджету Компартії України забезпечувалося не з партійної каси, а державним коштом.

Окрім того, партбюджет не передбачав асигнувань на користування телефонами, поточні ремонти, охорону приміщень парторганів. Ці витрати здійснювалися за кошторисами місцевих бюджетів [22, арк. 4]. Ідеться про привілейоване становище в тодішньому суспільстві громадської організації, якою КПРС була за визначенням. Зрозуміло, комуністи, котрі опинилися поза номенклатурою, жодним чином не причетні до цього, перевагами послуговувалися управління.

Населення нерідко висловлювало обурення завищеним забезпеченням номенклатури. Так, під час обговорення в трудових колективах доповіді М. Хрущова на XX з'їзді часто звучало запитання: «Чим виправдати таку високу зарплату працівників апарату? Якою мірою праці вона вимірюється?» Вочевидь, доповідачі не мали відповіді, котра задовольнила б аудиторію.

Натомість післясталінська влада час від часу вдавалася до популістських жестів. Але кілька показних кампаній зменшення витрат на утримання бюрократії відчутних наслідків не дали, розрив у доходах населення і представників влади не змінився. Провалилася й ідея запровадити залежність оплати праці обласних та районних керівників від виробничих показників регіону. 1957 року провели відповідний експеримент у 50 районах Української РСР. Зарплата працівникам партійного й державного апаратів визначалася підвищенням продуктивності праці, виконанням плану доходів і виробництвом валової продукції. У підсумку доплати одержали секретарі, заввідділів, інструктори, пропагандисти, голови райпланів та їхні заступники в 32 районах із 50 [6, с. 162]. Проте нововведення не прижилося через складність підрахунків.

1959 року ЦК КПУ було розроблено ще один проект постанови про вмотивованість зарплати партійного та радянського керівництва районів і областей успішністю роботи місцевості. Партійно-державна верхівка регіонів відреагувала на документ негативно, наголошуючи, що він дуже складний. Дійсно, додаткові нарахування до гарантійного мінімуму зарплати чиновників мали проводитися за понад десятьма показниками щомісячно, а переважну більшість останніх можна було вивести лише за зведеними річними звітами колгоспів і радгоспів, котрі готові тільки в березні-квітні наступного року. Постанова не враховувала зональних особливостей сільськогосподарського виробництва, а рівень продуктивності праці було неможливо визначити за кількістю трудоднів. Тому пропонувалося брати до уваги тільки виконання плану заготівель і продуктивності праці та собівартість продукції [22, арк. 98-100]. Зрештою, починання не дістало розвитку. Так номенклатура одержувала незначні, але показові перемоги в боротьбі за збереження власних позицій. Незважаючи на спроби здешевити її утримання, апарат залишався високовартісним. Таким чином, завищення (порівняно з усім суспільством) зарплати партійно-державних функціонерів у повоєнні роки залишалось принциповим елементом елітарності (матеріальної) статусу номенклатури.

Ознакою належності до правлячої групи була видача службовцям безплатних продовольчих пайків та промислових (часто дефіцитних) товарів. Практика, запроваджена в 1920-і роки, проіснувала до останніх днів радянської влади. Відомо, що в Російській Федерації її відмінили тільки в часи президентства Б. Єльцина, який ліквідував 40 тис. «кремлівських» пайків [5, с. 106].

Значної уваги приділялося пільговому харчуванню управлінців, котре було відрегульовано в середині 1940-их років, коли номенклатурників розподілили на категорії. Першу групу становили обласні й міські секретарі та завідувачі відділів, котрі безплатно одержували продовольчі й промислові набори («ліміти»). Завідувачі секторів із заступниками користувалися додатками до продуктових карток (жири, м'ясо, риба, цукор тощо). Інші апаратні категорії (інструктори, пропагандисти, лектори) мали щоденний безплатний обід.

Харчувалися управлінці в спеціальних установах. Зокрема, їдальню Управління справами ЦК КПУ щодня відвідували до 1,2 тис. осіб, із яких понад 500 споживали там їжу двічі-тричі на день. Продукти для цієї установи заготовляли в підсобному господарстві, котре мало 639 га землі [25, арк. 115]. Відповідним чином дбали про харчування номенклатури і в обласних та районних центрах.

Спроби переглянути цю складову привілеїв номенклатури здійснювалися неодноразово. Але справу звично підміняли формою. Так, у листопаді 1947 року комісія Політбюро ЦК ВКП(б), очолювана заступником голови уряду О. Косигіним, представила пропозиції з упорядкування та обмеження пайків продовольства і промтоварів. Із 1 січня 1948 року припинявся їх продаж, котрий до того часу здійснювався через Міністерство держбезпеки [24, с. 145]. Насправді ж, відбулося перепідпорядкування роботи спецмагазину, котрий перейшов у відання Управління справами ЦК.

Показником соціального статусу номенклатурника була наявність службового автомобіля. Відразу по війні ситуація із забезпеченням транспортом була вельми скрутною. Станом на 1 вересня 1947 року тільки половина керівників обласного

масштабу могла послуговуватися ним. Скажімо, в Ізмаїльському та Кіровоградському обкомах із чотирьох транспортних засобів функціонували тільки по одному, Херсонське начальство не мало жодного автомобіля. Райкоми було забезпечено на 33-36%, міськкоми – на 58%, обкоми – на 62%. ЦК КП(б)У мав на балансі 181 автомобіль, із яких 30 були несправними. 120 партійних комітетів республіки не мали цього засобу [22, арк. 22; 26, 81].

У січні 1948 році з'явилася постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про порядок обслуговування легковими автомобілями керівних працівників в Українській РСР», яка мала поліпшити забезпечення транспортом центральних й обласних відомств. По автомобілю закріплювалося за секретарями ЦК, міністрами, керівниками центральних установ, заступниками голови Президії Верховної Ради, членами Політбюро ЦК, по транспортному засобові надавалося сім'ям перелічених категорій. Обкомівські перші секретарі та голови виконкомів областей мали по два авто. Користування транспортом рештою номенклатури залежало від того, скільки машин було на балансі в партійному чи державному органі. На обліку ЦК КП(б)У 1950 році перебувало 193 автомобілі, в обкомах – 1 тис. 642, але третина з них потребувала капітального ремонту [24, арк. 260-261]. Понад 200 виконкомів міських і районних рад УРСР узагалі не мали машин [24, арк. 22-24]. Лише з часом ситуація дещо поліпшилася.

Місцева номенклатурна верства нерідко зловживала державними дотаціями для придбання автомобілів, використовуючи їх для персональних цілей. Так, 1949 року лідер українських комуністів Л. Мельников критикував керівника Дніпропетровського обкому Л. Брежнєва, котрий «неправильно зрозумів постанову ЦК і до кінця справу не довів». Ішлося про розподіл одержаних областю машин між господарствами, тоді як секретар обкому залишив їх у райкомах та райвиконкомах рад.

Послугування машинами відображало номенклатурну ієрархію. Автомобіль із двома водіями закріплювався за членами Президії ЦК, секретарі, заввідділів Центрального Комітету, міністри користувалися автівками з одним водієм. Інші апаратні працівники в службових цілях їздили на чергових автомобілях за викликом із гаража [26, арк. 29].

М. Хрущов, розуміючи критичне ставлення пересічних громадян до бюрократичних обладунків життя партійно-радянського чиновництва, у тому числі стосовно забезпечення автомобілями, спробував упорядкувати питання. На його пропозицію, Президія ЦК КПКР у червні 1959 року ухвалила секретну постанову «Про порядок використання легкових автомобілів», яка відміняла закріплення в персональне користування цих транспортних засобів за працівниками центральних установ, організацій та підприємств. Натомість пропонувалося послуговуватися автомобілями відомчих гаражів, за окрему оплату, з огляду на що належало видавати апаратним працівникам 0,5 – 1 тис. крб. щомісяця. Зайві автомобілі, гаражі й ремонтні майстерні передавалися автоспоживцям.

На папері виконання постанови давало відчутну економію. Секретар ЦК КПУ І. Казанець інформував у лютому 1960 року ЦК КПКР: «До постанови ... для обслуговування керівних працівників ... утримувалося 11 тис. 490 легкових автомобілів. Після впорядкування для службових роз'їздів залишено 4 тис. 634 легкові автомобілі» [26, арк. 44]. Насправді, підприємствам, закладам, колгоспам

передали техніку, котра відслужила своє й потребувала списання чи капітального ремонту. Постанова не справила позитивного ефекту, додавши в гаманці чиновникам суми, зекономлені на «паперовому» використанні службового автотранспорту. Замість економії одержали канцелярські маніпуляції навколо оформлення, списання, звітності тощо. Чиновники, як і раніше, забезпечувалися транспортними засобами відповідно до службового становища кожного з них.

Невдовзі керівництво ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР прохало центральні органи влади: розширити (із 79 до 131) перелік посадових осіб, за якими закріплюються автомобілі; створити в обласних центрах гаражі спеціальних машин без плати за проїзд та лімітів; зберегти в ЦК і Раді Міністрів відомчі гаражі для обслуговування «спецпотреб», маючи на увазі тільки скорочення транспортних одиниць. Пропонувалося також виокремити в список персон із правом користуватися службовими автомобілями 183 службовці КДБ, МВС і Міністерства іноземних справ [26, арк. 29].

Отже, апаратна посада не тільки визначала соціальний статус, доважок привілеїв і пільг її носія, а й створювала потенційні можливості зловживання службовим становищем і зумовлювала безпосередню залежність кожного управлінця від старшого начальника. Механізму протидії цьому явищу чи бодай його регулювання тоталітарна система не виробила та й не відчувала в ньому потреби. Факти незаконних учинків номенклатури, використання нею посадових можливостей для самоуправства підтверджують властиву недемократичному суспільству відсутність правової системи.

Список використаних джерел

1. Авторханов А. *Технология власти* / А. Авторханов. – М.: Новый мир, 1991.
2. Афанасьев М.Н. *Клиентелизм и российская государственность* / М.Н. Афанасьев. – М.: Центр конституционных исследований, 1997.
3. *Держархів Полтавської області* – Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 1385.
4. Джилас М. *Лицо тоталитаризма: Пер. с сербо-хорв.* / М. Джилас. – М.: Новости, 1992.
5. Караулов А.В. *Вокруг Кремля / Книга политических диалогов* / А.В. Караулов. – М.: Новости, 1990.
6. Лурье Л. *1956 год. Середина века* / Л. Лурье, И. Малярова. – СПб: издательский дом «Нева», 2007. – 640 с.
7. Мэтьюз М. *Становление системы привилегий в Советском государстве* / М. Мэтьюз // *Вопросы истории.* – 1992. – № 2-3.
8. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія* / Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3.
9. *Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945 – 1953* / Составители О.В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л.П. Кошелева, А.И. Мизюк, М.Ю. Прокуменщиков, Л.А. Роговая, С.В. Солюкова. – М.: РОССПЭН, 2002.
10. *Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.* – К.: Генеза, 2002 – 2003: Т. 6: *Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002)* / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003.
11. *Региональная политика Н.С.Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты, 1953-1964 гг.* / сост.: О.В.Хлевнюк [и др.]. – М.: РОССПЭН, 2009.
12. Уралов А. *Сталин у власти* / А. Уралов. – Париж: [б. и.], 1951.

13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 2889.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 70.
15. Там само. – Оп. 16. – Спр. 84.
16. Там само. – Оп. 23. – Спр. 4868.
17. Там само. – Оп. 24. – Спр. 180.
18. Там само. – Спр. 3474.
19. Там само. – Спр. 4910.
20. Там само. – Спр. 5389.
21. Там само. – Спр. 5576.
22. Там само. – Спр. 5616.
23. Там само. – Оп. 31. – Спр. 1205.
24. Там само. – Оп. 46. – Спр. 7113.
25. Там само. – Спр. 7349.
26. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 82.
27. ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты, 1945 – 1953 / Сост.: В.В. Денисов, А.В. Квашонкин, Л.Н. Малашенко, А.И. Минюк, М.Ю. Прозуменчиков, О.В. Хлевнюк; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова и др. – М.: РОССПЭН, 2004. – 496 с.
28. Шестак О.И. Стратификационная иерархия дальневосточного общества в 1950-е – 1980-е годы / О.И. Шестак // Ойкумена. – 2010. – № 3. – С. 58 – 59.
29. Штейнле О. Номенклатура в системі влади УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х років / О. Штейнле // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Зб. наукових праць. – К., 2009. – Вип. 43.

П. В. Киридон

**СИСТЕМА ЛЬГОТ И ПРИВИЛЕГИЙ КАК ОРГАНИЧЕСКАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТИЙНО-
ГОСУДАРСТВЕННОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ УССР 1945-1964 ГОДОВ**

Приводится характеристика преференций партийно-государственной номенклатуры УССР, используемых ею в 1945-1964 годах, раскрываются характерные особенности привилегированного статуса управленцев и показана система льгот, определяющих положение номенклатуры в послевоенной стране.

***Ключевые слова:** Украинская ССР, партийно-государственная номенклатура, преференции, льготы, привилегии.*

P. V. Kyrydon

**THE SYSTEM OF PREFERENCE AND PRIVILEGES
AS AN ORGANIC FEATURE OF THE STATE PARTY
NOMENCLATURE OF UKRAINIAN SSR IN 1945-1964**

Preferences of party and state nomenclature of Ukrainian SSR in 1945-1964 are characterized in this article. The author of the article also revealed the characteristic features of the privileged status of managers. The benefits of the system, defining the position of the nomenclature of the republic in the post-war country are described.

***Keywords:** Ukrainian Socialist Republic, the party-state nomenclature, preferences, benefits, privileges.*

Надійшла до редакції 28 листопада 2013 року